

TRADICIJA I DESAKRALIZACIJA KULTURE

U duhovnoj baštini trojice Nemanjića (Stefana Nemanje, Stefana Prvovenčanog i Rastka — Save) — u kulturi rane srednjevekovne Srbije, kao u obrnutoj slici u *camera obscura* nebeske Svele Trojice, nahode se i nekoliko živa znamenja o počelima (arhé) nacionalne kulturne svesti, koja su neotuđive vrednosti i savremene kulturne samosvesti (identiteta) srpskog naroda. Ova svetovno-religijska počela kulturne baštine iako u dugom vremenskom sledu rabljena, fetišizirana, mitologizirana ali i ideološki tabuizirana, imaju nesporna, živa značenja u biću nacionalne kulture. Jer ma koliko da spajaju zatamnjena povesno-mitološka vremena i istorijska vremena nastanka kulture srpske zajednice, ona istovremeno kazuju i o istorijskim diskontinuitetima kulturne samosvesti naroda. Stoga ova počela duhovne, civilizacijske baštine naše, jesu, najpre, i ona prva nejasnomaglena granica diskontinuiteta koji je nastao između *neistorije, mitologije kulture* i *istorijske kulture* — *istorije kulture* srpskog naroda; između kultno-magijskih oblika kulture slovenskog etnosa i zasnivanja hrišćanske, civilizacijske svesti srpskog naroda, koja je i otuđena nacionalna kulturna svest savremenog pojedinca, njegove kulture svakodnevnog života. To su oni izvori i utoni, kazano rečima Miroslava Savićevića¹⁾, izgradnje, razgradnje i utvrđenja kulturnoga identiteta srpskog naroda kao oformljenog nacionalnog partikulariteta.

Slovo M. Savićevića jeste i ona moguća umetnička (književna) paradigma o povesnim i istorijskim procesima totalizacije kulture srpskog naroda, kada se pod ovim pojmom podrazumeva *istorični razvoj nacionalne kulture* u istorijskim tokovima produkcije i reprodukcije,

¹⁾ Miroslav Savićević, *Slovo*, Prosveta, Beograd 1985.

zamenjivanja i dopunjavanja, spajanja i nestajanja, kritičkog oživljavanja i podmlađivanja humanističkih vrednosti jedne ili više kultura u zbilji konkretne nacionalne kulture. Kao umetnička (književna) paradigma za istraživanje složenoga odnosa, istorične dijalektike tradicije i *desakralizacije kultura*, roman M. Savićevića o Savi Nemanjiću relevantno je štivo i za sociološku i kulturološku interpretaciju.

Za sociološko istraživanje tradicije

Suprotno od semiotičkih ili lingvističkih ili književno-istorijskih interpretacija, u čijem su središtu, odgovarajući mediji stvaralačkog čina — dela, semiološka-tekstološka, lingvističko-stilska ili psihološko-antropološka svojstva likova, komparativna analiza istorijskog događanja i estetske stvarnosti dela, ili — kritičko promišljanje poetičkog delokruga u sociološkoj i kulturološkoj interpretaciji umetničke tvorevine, optika se pomera na sinhronijska i dijahronijska značenja socijalnog i civilizacijskog konteksta, na analizovanje ontogeneze ideja, porekla sistema vrednovanja religijskog, ideološkog estetičkog, aksiološkog. U prvom planu je proziranje i demistifikacija, desakralizacija značenja opštih vrednosti, filozofskih istina (poruka), koje imaju univerzalno socijalno značenje, onih odrednica vrednosno-idejnog sklopa, koje nadilaze telos dela i vremena o kome je reč, koje komunikacijski integrišu etos kulturne samosvesti (identiteta) naroda. Telos romana *Slovo*, otud je od paradigmatškog značenja i značaja i za sociološko analizovanje i prepoznavanje obrazaca, ideja i vrednosti, koji po svojim opštim značenjima nadilaze vreme srpske kulture XIII veka, koja se učvršćuje na balkansko-mediteranskim prostorima, na tlu, vizantijske, kulture, ali i magijsko-mitoloških starosedelačkih kultura, upravo u času kada je hrišćanska religija ušla u završnu etapu svoje institucionalizacije podelom na istočnu i zapadnu crkvu. Sava Nemanjić s vremenom počela srpske racionalne kulturne svesti jeste očevidac i učesnik još razgorenih vatri te podela, koja svojim religijskim plamenima ne samo da dotiče već trajno određuje neka osnovna, entitetska svojstva kulturne samosvesti južnoslovenskih naroda pa, posebno, i Srba. Sava Nemanjić i jeste ona konkretno-istorijska tema bez čije desakralizacije ne postoji moguća istorična, socio-kulturna objektivacija počela (arhé) moguće samobitnosti nacionalne samosvesti — kulturnoga identiteta onih njegovih svojstava koja čine i savremenu kulturnu (kritičku) svest srpskoga naroda. To je i razlog ovoga pokušaja analizovanja i pronicanja u sinhronijska i dijahronijska značenja tradicije u teleologiji savremene naše

kulture, tradicije shvaćene kao dijalektički i istorični proces *totalizacije kulture*, učvršćenja osobnih vrednosti kulturnog identiteta naroda, istoričnoga procesa koji vazda u sebi podrazumeva kritičku svest u valorizaciji minulih vrednosti kultura. Jer, tradicija je najmanje jednoznačna intergeneracijska duhovna komunikacija, ona ne može biti prost kontinuitet prihvatanja i nekritičkog prenošenja davno stvorenih i nasleđenih vrednosti kulture. Kada je tradicija nekritičko baštinjenje nasleđenih vrednosti, najčešće je na delu njeno *konzerviranje, okamenjenje*, koje ima ishod u zameni delotvornih funkcija *tradicije* njenom negativnom upotrebom čija se značenja iskazuju u *tradicionalizmu* kao konzervativnoj kulturnoj svesti.³⁾ A svaki tradicionalizam kao oblik kulturne svesti po sebi je ideološka podloga za izrastanje raznih vidova nacionalizma: militantno-iracionalnog, čulno-nekritičkog, mitološkog uznošenja tradicijskih kulturnih vrednosti i ideala.

Tradicija određena kao *istorična dijalektika totalizacije kultura* u najvećoj meri proishodi iz opšte dijalektike ljudske istorije kao revolucije, shvaćene u Marksovom značenju ovoga pojma. Tako određena tradicija je ne-utilitarna, ne-ideologizovana, ne-mitologizovana duhovna baština koja u živom tkivu savremene kulture pretpostavlja i obezbeđuje prožimanje i potiranje, donosi i iskazuje akulturaciju i enkulturaciju tradicijskih vrednosnih sistema i nazora i novih kulturnih vrednosti, ali i njihovo istovremeno ospoljenje. Tako su sažeto naznačena moguća svojstva povesnog čina istorične totalizacije kulture i utvrđenja nacionalne kulturne svesti, toka u kome je sadržan istovremeno i klasno istorijski čin desakralizacije nacionalne kulture i sekularnog učvršćenja kulturne samosvesti-identiteta naroda.

Pod desakralizacijom kulture ovde bi valjalo poimati tok mišljenja i delatnog čina u kome se poreklo i izvorno značenje svekolikih savremenih kulturnih fenomena, instituta, normi ideala i institucija istražuje u svemu onome što je neutilitarno u kulturi naroda i čiji se smisao i značenje ne može razabrati bez promišljanja starih tradicija. „kole su zaronjene u svet natorirodnoga i ritualnog“⁴⁾, bez razumevanja radnoga načina života koji dolazi iz dubina lovačko-totemskog društva, iz magije i prvobitnih prirodnih religija.

Roman *Slovo* M. Savićevića svojim složenim tematskim okvirom, pruža i konkretne mogućnosti za ispitivanje mnogoznačenjskih svojsta-

³⁾ Vidi o tome više u: V. Ilić, *Rad kao kultura*, „Vuk Karadžić“, Beograd 1984 str., 108–115.

⁴⁾ Jean Cazeneuve, *La vie dans la société moderne*, Idées Gallimard, Paris, 1982, p. 16.

va istorične dijalektike, koja u kolektivnoj (društvenoj) svesti supstituiše tradicijske i savremene kulturne vrednosti u kontekstu već naznačenog povjesno-istorijskog toka *desakralizacije* kultura. Roman *Slovo* o Savi Nemanjiću je i svojevrsni kulturološko-književni traktat o fluidnim istorijskim tokovima izgradnje i raznorodnim oblicima razgradnje kulturnog identiteta srpskog naroda — teme koja je izazovna ne samo za umetničku, književnu transpoziciju već isto toliko aktualna i za zasnivanje jedne moguće ontologije ili sociologije nacionalne kulture. Ponajviše, stoga što u njemu nisu izostavljena, niti zaobiđena univerzalna (sudbinska) pitanja, sumnje i izvesno-neizvesne nade za savremeni razvoj i budućnost zajednice. Roman *Slovo* ima značenje paradigme prvenstveno stoga što se u kodiranju, interpretaciji i književnoj spoznaji suštine — osobenosti istorijske samosvesti srpske kulture, to čini na početlima kulture srednjovekovne Srbije, koju ne samo religijski-simbolično već delatno-istorijski supstituiše ličnost i delo, te potisnuta transcendentna duhovnost Save Nemanjića. U Savićevićevom tekstu pokazuje se izvorna istorijska i istorična potreba za proziranjem osmišljenosti tečevine prvih Nemanjića — vladarske loze koja kodira i bit počela srpske kulture u oskudnosti divlje duhovnosti, u mucu odupiranja asimilacijama i vizantijske, i istočnih i zapadnih civilizacija. Brojna ograničenja istorijskih počela kul-

ture srpskog naroda, su unutrašnja, moralna obeležja, koja se pokazuju i u aktualnim svojstvima kulturne samosvesti naroda — u uspostavljanju istoričnoga kontinuiteta u tvorenju identiteta nacionalne kulture.

Desakralizacija i demitologizacija — oslobađanje od tradicijskih mitoloških i religijskih nanosa u savremenom mišljenju (govoru) o Savi Nemanjiću istovremeno jeste i otvaranje čitavog spleta vrlo složenih i aktualnih tema, a među njima i one o nužnom, početnom, operacionalnom određenju mogućih granica za jednu moguću dijalektički (marksistički) utemeljenu sociologiju tradicije (kulturne baštine), bez čijeg se hipotetičko-metodološkog okvira i ne mogu na prave načine istraživati i objektivirati potisnuta ali i prisutna značenja tradicijskih vrednosti u savremenoj kulturnoj svesti. Savićević je romanom *Slovo*, temom o ulozi Save Nemanjića u srpskoj kulturi, *otvorio* za kritičko sociološko i kulturološko razmatranje nekoliko vrlo aktualnih pitanja savremene teorije (nauke) kulture: (1) o *mitološkim kulturnim religijskim (pravoslavno-duhovnim) sistemima vrednosti, ali i o smeni mitološkog bitisanja naroda istorijskim tvorenjem kulturne svesti Srba na tlu vizantijske, istočnih i zapadnih civilizacija*; (2) o *satanskom i božanskom pitanju vlasti i ulozi samodršca (desnota) u povjesno-*

-istorijskom životu kulture naroda; (3) o antinomijama ali i sraslosti Crkve i Države! (4) o ništiteljskom-đavolskom, nadređenom položaju države nad čovekom i narodom i crkvom; (5) o neizvesnoj budućnosti nacionalne zajednice bez uključenja u jedinstvenu zajednicu pravoslavne ekumene, ali i o sudbini inoplemenika u istorijskoj tečevini Nemanjića u stvaranju srpske nacionalne zajednice. Ukupna teologija romana *Slovo* može, izvesno, svojim strukturno-tematskim sklopom, kao i raznovršnošću i bogatstvom idejno-filozofske, religijske — kulturološke okosnice, da posluži ovde naznačenom cilju analizovanja odnosa tradicije i desakralizacije kultura u našoj savremenoj kulturnoj svesti.

U *Slovu* se na primeren i hermeneutičko-estetski plodotvoran način u liku Save Nemanjića otkriva i jasno pokazuje izgubljeno i otuđenjem, različitim istorijskim naslagama potisnuto i izgubljeno u društvenoj (kolektivnoj) svesti, fluidno-prozračno razmeđe bogate i kontroverzne mitološko-kultne baštine i istorijsko-duhovne, religijske svesti, koja je kod Srba već u XIII veku duboko ukorenjena, sastavni je deo nacionalnog bića Južnih Slovena i srpskoga naroda.⁴⁾ Na duhovnom, civilizacijskom tlu Vizantije, i u istorijskoj zbilji srpskoga društva ranoga srednjeg veka, ali i u istorijskoj i književnoj figuri Save Nemanjića, živa je kultno-mitološka i magijska tradicija dalekih slovenskih predaka.⁵⁾ Prisustvo te stare tradicijske kulture mukom tečene od istorijskih predaka i Nemanje, nije okov samo za duhovnu, pravoslavnu emancipaciju naroda, već i ona rušilačka psihološko-iracionalna snaga, u raskolima i susstajanjima, u bratskim trvenjima i razaranju samobitnosti nacionalne zajednice. Ovde se odmah mora raziasniti pitanje da li je u nemanjićkoj srednjovekovnoj Srbiji postojala nacionalna zajednica, formirana nacija i nacionalna kultura. U metodološkom kontekstu poimovnog određenja relevantnih socioloških i kulturoloških pojmova i kategorija, u relevantnom poimovnom delokrugu *desakralizacije kulture*, koji se nahodi u naslovu ovoga razmatranja, sadržano je i specifično značenje poima *nacija*, koje se ovde koristi. Prema filozofskim, teološkim i sociološkim određenjima poim *nacija* se ne može jednoznačno (istovrsno) upotrebljavati. Ne samo stoga što su različita značenja (upotreba) ovoga poima nastala u različitim načinima proizvodnje i organizacije ljudske zajednice, već

⁴⁾ V. Ilić. Od kulturnog pluralizma ka identitetu nacionalne kulture, *Gledišta*, br. 1/2, Beograd, 1983, str. 49—79.

⁵⁾ O pravoslavnoj kultno-mitološkoj tradiciji vidi: nasleđe Praslavena u tvorenju kulturnog i nacionalnog identiteta Južnih Slovena, *Razvitak*, br. 4/5, 1985, str. 81—92.

i zbog semantičke zasnovanosti kategorije koja je *differentia specifica* kada se interpretira naspram svoga povesnog i istorijskog tla. U religijskoj kulturi vizantijskoga i srpskoga pravoslavlja vladajuća je univerzalna ideja naroda Božjeg, pa je Sava Nemanjić, u prevodu Krmčije⁶⁾, a takođe i kao literarna transpozicija M. Savićevića, osnivač pomesne Crkve srpske (1219) takvo značenje i dao reči *etnos*.⁷⁾ Tek će u buđenju nacionalnog romantizma u XVIII veku Savino obezbeđenje autokefalnosti Crkve srpske biti protumačeno kao formiranje *nacionalne Crkve*, ali počeci nacionalne zajednice istorijski bivaju utemeljeni s duhovnom, političkom i državnom baštinom Nemanjića. Savremena sociološka određenja kategorije *nacije*⁸⁾ nalaze da su u njenim odrednicama sublimirana tri relevantna sloja značenja: (1) *etniciteta*, (2) *naroda u socijalnom i kulturnom određenju* i (3) *političkog naroda koji dostiže sposobnost vladavine nad samim sobom*. S upotrebom prvog sloja značenja pojma *nacija* susrećemo se u literaturi ranoga srednjeg veka. U prvim srednjevekovnim izvorima *nacijom* se označavaju etničke (jezičke i kulturne) jedinice. Isidor Seviljski u prvoj polovini VII veka ostavlja podatak da u metežu vavilonske populacije ima 73 nacije. A, Bartolomeus Anglikus, francuski istraživač iz XIII veka, iz vremena Save Nemanjića, saopštava o nacijama koje naseljavaju zemlju i razlikuje ih po fizičkom izgledu i, unekoliko, po kulturi i načinu života. Pojmom *nacije*⁹⁾, u vremenu renesanse i prosvetiteljstva, su obuhvatani za Evropljane novootkriveni narodi. U XVIII veku

⁶⁾ „Pravno uređenje srpske crkve je konstituisano zbornikom nove, samostalne Savine kompilacije *Nomokanonom* ili *Krmčijom*; sa ovom kodifikacijom vizantijskog prava Srbija već na početku XIII veka dobija kodeks čvrstog pravnog poretka i postaje pravna država, u koju je ugrađeno bogato nasleđe grčko-rimskog prava, te je Sava na taj način više no bilo čim drugim učinio Srbiju zemljom evropske i mediteranske civilizacije“, konstatuje D. Bogdanović, *Istortija stare srpske književnosti*, SKZ, Beograd 1980, str. 144 i 145.

⁷⁾ O pravoslavnom shvatanju nacije vidi: A. Radović, *Nacionalna crkva i sveti narod*, i *Pravoslavno shvatanje nacije*, u *Religija i nacija*, Centar za idejno-teorijski rad GK SKH, Zagreb, 1985, str. 130–137 i 76–80. Slovenački sociolog dr M. Kerševan se saglašava sa stanovištem A. Radovića da hrišćanstvo „transcendira sve nacije pa i srpsku“, ali se ne slaže s njegovom sakralizacijom nacije i s određenjem nacije kao eshataloške kategorije. Vidi: dr M. Kerševan, *Nacionalna ideologija i crkva*, NIN, Beograd, od 2. februara 1986, str. 58.

⁸⁾ Z. Lerotić, *Poteškoće individualno-psihološke pozicije u tumačenju nacije i religije*, u *Religija i nacija*, Centar za idejno-teorijski rad GK SKH, Zagreb, 1985, str. 125–129.

⁹⁾ V. A. Šmirelyman, *Problema doklassovogo i ranneklassovogo etnosa v zarubežnoj etnografii*, u zborniku: *Etnos v doklassovom i ranneklassovom obšyestve*, „Nauka“, Moskva, 1982, str. 274–294.

se već formiraju nacije u svojstvu političkog naroda koji postiže vladavinu nad samim sobom, npr. francusko građanstvo u Francuskoj revoluciji. Ovakvo sažeto naznačena socio-genetska struktura socioloških odrednica pojma nacija ukazuje i na *differentia specificu*, koja podrazumeva i povjesno-ontološki značenjski kod ali i semantičke nanose upotreba u različitim epohama. One (odrednice) su uvek proishodile iz različitih istorijsko-kulturnih i religijsko-ideoloških koncepcija.

Od Kulta pretka do kulta ličnosti

Pojam *Slovo* M. Savićević određuje kao univerzalni duhovni, civilizacijski simbol uspostavljanja kontinuiteta, uspostavljanja duhovnih mostova između povesnog i istorijskog vremena srpske kulture, utvrđivanja vrednosti kulturnog identiteta. Prvobitno, u epohi Nemanjića, baštinjenje vrednosti vizantijske civilizacije otežava i usporava kolektivna svest arhaičke ratničke kulture donete iz dubina slovenskog sveta.¹⁰⁾ Nasuprot tom iracionalnom mitologizmu kolektivne svesti u kojoj „najveća vernost ima oblik zveri“¹¹⁾ stoji istorijski nesporno i mnogoznačno delo Save Nemanjića. Zato je i ličnost Save Nemanjića u *Slovu* opsednuta takvom množinom slutnji i sumnji, koje su i rodna pitanja *oduhovljenja*, rečeno savremenom sociološkom terminologijom, uspostavljanja *društvenosti*, istorijskog utemeljenja mesta srpskog naroda kako u pravoslavnoj ekumeni, tako i u civilizacijskom prostoru evropskih naroda.

Višeslojni, mnogoznačenjski telos *Slova* mogao bi se svesti — kao što to i M. Savićević čini u uvodnim delovima romana na „U poslanici ocu“ i „Prvoj poslanici bratu Stefanu“ — na jedan ključni pojam *počela* (arhe) istorijske kulturne samosvesti naroda srpskog. I stoga se mogu razumeti značenja i funkcije koje imaju u tekstu: nesustalo tragalačko mišljenje o biti opstanka, nesanička pitanja Save Nemanjića o smislu početka nacionalne zajednice — srpske države i državnosti, koja nastaje uprkos nemoći imenovanja predaka i uz eshatološku upitanost o sposobnosti potomaka da imenuju i prepoznaju izvorna načela svoje samobitnosti.

Religijska kultura srpskoga (vizantijskog) pravoslavlja, s obzirom na svoju ekumensku otvorenost, integrisala je u sebe stare mitološke tradicije slovenskog etnosa. Na kultno-mitološ-

¹⁰⁾ Dr V. Ilić, Tradicijska kultura. Kultno-mitološko nasleđe Praslavena u tvorenju kulturnog i nacionalnog identiteta Južnih Slovena, *Razvitak*, br. 4/5, Zaječar, 1985, str. 88–91.

¹¹⁾ M. Savićević, *ibidem*, str. 50.

kom tlu Kulta pretka S. Nemanjić traži svoju i svoga naroda duhovnu ukorenjenost u pravoslavlju bez kojeg tada nema izvesnosti istorijskog života zajednice. U hrišćanskom kultu sveca — koji je Nemanja sebi pribavljao, uz postojanje takve samosvesti, koja u sebi supstituiše i socijalni etos Kulta pretka, pokazuje se poznavanje duhovnih vrednosti arhaične duhovne baštine — sadržani su prethrišćanski kulturni obrasci koji su prilagođeni zahtevima religijske kulture pravoslavlja i koji su kao snažni socio-psihološki elementi kolektivne (društvene) svesti podređeni obezbeđivanju i utvrđivanju stabilnosti srpske feudalne države i nacionalnog identiteta kulture. U mitološkoj uobrazilji, ali i u doktrini pravoslavlja ne postoje razlike između živoga i mrtvoga čoveka između živoga i onostranog naroda pa su moguće, stoga, i metamorfoze hrišćanskog sveca na psihološko socijalnoj podlozi mitologije Kulta pretka: i sen smrti vode ima delotvornu snagu zaštite zajednice. Veliki predak, Otac zajednice živ je i u smrti. Njegova moralna ishodišta jesu i ishodišta naroda nacionalne zajednice. Zato je socio-psihološki i pedagoški smisao Kulta pretka bio sveden na mehanizam delovanja ličnim primerom. Veličina smrti Pretka, simbolički jeste moralna i čulno iracionalna snaga sa zaštitničkim funkcijama i pozitivnim socijalnim ishodištima, koju supstituiše kolektivna svest i tako ne samo simbolički (moralno) postaje činilac zaštite ugroženih granica slobodne zajednice, pa time podstiče i pomaže i sreću lične slobode. Ali, u vremenu prvih Nemanjića, ta kolektivna iskonska svest Kulta pretka je potisnuta hrišćanskim sistemom vrednosti i ideala. Stoga se u *Slovu*, u Savi Nemanjiću, prirodno javljaju pitanja o počelima (arhé), o samobitnosti, o biti ili ne biti naroda, ona se spontano izlučuju iz bratskoga raskola i sukoba za osvajanje prava vode i gospodara naroda. To je i onaj istorijski trenutak kada su arhaično kulturne vrednosti kulta pretka već potisnute a hrišćanskog kulta sveca Simeona-Nemanje još neuspstavljene.¹²⁾ Otuda množina sumnje i nesustalog traganja Save Nemanjića u *Slovu* za odgovorima

¹²⁾ Izvesno, ne može se smatrati slučajnim što je najveći deo književnog stvaralaštva u vremenu S. Nemanjića, u crkvenoj srednjovekovnoj literaturi — haglografije i žitija — posvećen izgradnji posebnog, hrišćanski utemeljenog, identiteta vladarske ideologije. „Vladar je u svojoj providencijalnoj ulozi”, zapisuje D. Bogdanović, „opravdan tek posvećenjem, potpunijim podređivanjem božanskoj volji. Božansku harizmu na sebi vladar dokazuje odgovarajućim ponašanjem, bogougodnim delima i poslušnošću crkvi, a najviše sposobnošću da se odrekne svega i da se posveti duhovnim podvizima, u kojima se ispoljava njegova prava, 'besmrtna' moć.” U savremenim vladarskim ideologijama ta božanska „besmrtna” moć je transformisana u mitologiju kulta ličnosti. Navodi prema D. Bogdanović, *Istorija stare srpske književnosti*, SKZ, Beograd, 1980, str. 152.

na pitanja o podaništvu, nezavisnosti duha, o gubljenju i podređenosti ličnoga identiteta, tog proverenog instrumenta tradicijske institucije paganskog Kultra pretka s teleologijom odricanja za učvršćenje vode naroda.¹³⁾ Otuda njegova upitanost o veličini duhovnog čina gubitka — Savinog-ličnog — i o nužnosti sudbine gubitnika, etosu hrišćanskog vernog sluge i prvog saradnika. To je iz tamnih mitoloških dubina bića progovorila socijalno svrsishodna psihologija Kultra pretka, ličnoga žrtvovanja za čast i spas zajednice, to je onaj izvorni partiotizam južno-slovenskih naroda, i Srba među njima, koji je sačuvan i u savremenoj kulturnoj svesti.

Kolektivna kultno-mitološka svest Kultra pretka dolazi iz dubina lovačko-totemističkog društva, a u epohama vojne demokratije — arhaičke ratničke kulture i kulture zemljoradnje — utemeljuju se brojna sakralna i socio-etnička svojstva Kultra pretka, koja svoja aktualna značenja imaju i u vremenima Save Nemanjića, a pojedina od njih ne gube svoje značenje ni u naše doba.

U tvrdokornosti kultno-mitološke i metafizičko-religijske svesti, njihovoj socijalnoj zasnovanosti mogu se prepoznati i pozitivne heurističke, istorijske, socijalne funkcije religije u tvorenju svekolike ljudske kulture, pa i kulturne svesti i kulturnoga identiteta srpskog naroda u ranome srednjem veku. Samo se u postojanju ovoga mitološko-religijskog sloja u društvenoj svesti kod slovenskih naroda može razabrati smisaonost psihološko-antropoloških razloga razvijenoga *idolopoklonstva* u srednjem veku, kao i kolektivne svesti, koja se u određenim socio-psihološkim i istorijskim uslovima i u naše doba sublimiše u pojmu *kulta ličnosti*. Iz nedovoljno prepoznatljivih, od davnina razvijenih potreba čoveka za obožavanjem, iz nesvesne nostalgije savremenog čoveka za izgubljenim božanstvima, verovatno, proishodi emotivno-psihološka potreba koja je tle nastanka kulta ličnosti u savremenim političkim kulturama, kao što je u srednjem veku bila rodno tle hrišćanskog kulta sveca. To tvrdokorno, tradicijsko svojstvo samosvesti naroda neotuđiv je deo povesnog tla i ontičkog sklopa društvene svesti uz čiju se identifikaciju može razabrati i telos nacionalne kulture. Zato i opšte pitanje koje je aktualno i u savremenoj kulturi: da li postoji kao trajni ishod — u obliku povratka osвете za odricanja, za poniženja — iracionalizam kultno-religijske institucije odanosti? Jer sve su to ona istorijska. i vazda živa i važeca pitanja uz pomoć kojih i S. Nemanjić. u *Slovu* i u istorijskoj zbilji države Nemanjića.

¹³⁾ O Kultu pretka u religijskoj kulturi pravoslavlja vidi: V. Ilić, O idolima, *Gradina*, br. 1/2, Niš, 1986.

kako pokazuju brojna naučna istraživanja, pokušava da otkrije ona određujuća humanistička, graditeljska, ujednačujuća svojstva nacionalnoga bića, pitanja na koja još nemaju pouzdane odgovore ni savremeni istraživači kultura. To su i izvorna, određujuća pitanja *Slova* M. Savićevića. U narodnom epu, u etosu srpskog i južnoslovenskog epa, izdaja pobratima, prijatelja, sadruga iz borbe, s kim se krv meša, ima i najkrupnije, uvek, pogubne posledice smrti. Pita se stoga S. Nemanjić da li se koreni izdajstva naroda ili ličnog prijatelja nalaze u zverolikom biću individuuma, čoveka, a očito je da se ne nahode samo u kultno-religijskoj instituciji vernosti i odanosti zajednici? S verolomnom kultno mitološkom svešću pojedinaca, grupa i kolektiva i delova naroda i ne može se učvršćivati integritet zajednice, ne može se religijskim uznesenjem prosvetliti civilizacijski emancipovati duh kulture. To su samo neke odrednice dijalektike nacionalnoga i univerzalnoga, koje su sadržane u kulturnom identitetu svakog naroda.

O istoričnosti identiteta nacionalne kulture

Zato je *Slovo* i svojevrstan kulturološki traktat o sukobu dva vremena: mitološkog — izgubljenog u maglinama kolektivnog zaborava — i religijsko-istorijskih početaka, civilizacijskog uzdizanja nacionalne zajednice, vremena baštinjenja onih istorijsko-socijalnih pretpostavki neophodnih za razvijanje i utemeljivanje nacionalne kulturne samosvesti. I zato je centralna tema Druge poslanice bratu Stefanu mišljenje bića vlasti, karaktera države, mesta i uloge vođe zajednice, samodršca vlasti.¹⁴⁾ U povesnom kontekstu psihologije (mitologije) Kultra pretka i istorijskom, religijsko-simboličkom značenjskom krugu hrišćanskih nemanjićko-svetogorskih kultova, u duhovno-moralnom odnosu oca i sina, interakciji nemanjićkih početaka i neposrednih naslednika i potomaka, nahode se izvorna počela kulturne samosvesti koja se ispituju i u *Slovu*. Ona su sabrana u nekoliko relevantnih, mogućih ishodišta, pozitivnim i negativnim, izgradnje i razgradnje društvene svesti, integriteta istorijske zajednice srpskoga naroda i *društvenosti* nacionalne kulture. Zarad učvršćenja toga integriteta svetovne zajednice S. Nemanjić napušta, i, čini se, jerečki ruši sveti isihastički ideal duhovne postojbine — samoće isposničke kelije (Kareje), zarad spoja i učvršćenja duhovne i realne postojbine. Ovaj čin S. Nemanjića može se smatrati i početkom desakralizacije i sekularizacije

¹⁴⁾ O odnosima srpske pravoslavne crkve i države u doba prvih Nemanjića vidi više: dr D. Bogdanović, *Preobražaj srpske crkve, u: Istorija srpskog naroda. Prva knjiga. Od najstarijih vremena do Maričke bitke*, SKZ, Beograd, 1981, str. 315—327.

srpskoga pravoslavlja. Mišljenje potrebe *jedinstva* duhovne i realne zajednice kao istorijskog uslova i *modus vivendi* naroda u budućnosti jeste i nezaobilazna tema istraživanja odrednica savremene kulturne samosvesti naroda. Bez duhovne ukorenjenosti srpskog naroda u pravoslavnu ekumenu, u tom vremenu nije bilo izvesnosti istorijskog života i budućnosti nacionalne zajednice. U divljim zajednicama u svetu inoplemenika istine su jednostavne i surovo konkretne, bez duhovne dubine, bez svesti o identitetu. Mrak mnogoboštva i neznanja čini život inoplemenika jednosmernim: „proždreti bez milosti koga god možeš”¹⁵⁾, vučje je surov i čini se jasniji i lakši. U oformljenoj nacionalnoj zajednici s učvršćenim kulturnim (moralnim) identitetom, život naroda i pojedinca je tegobno složeniji. A složenost života srpskog naroda dolazi iz same okolnosti da stoji na razmeđu dva vremena i na svodu raznorodnih civilizacija. Zato je svetovnim i duhovnim vođama potreban „mesijanski narod”, pojam koji u pravoslavnoj teologiji jasno sugerira potrebu i cilj zakoračenja srpskog naroda u jedinstven ekumenski narod vizantijskog pravoslavlja, a time i zajednicu zapadno-hrišćanskih naroda, u polje savremene civilizacije. To je i konkretno-istorijski čin ovozemaljskog oduhovljenja i početaka odvajanja srpske zajednice od vučje-mitoloških vrhunaca paganskog života, onaj nužni, uslovljeni korak kulturne emancipacije koji nadilazi granice slučajnog kolektivnog zanosa. Zato je istorijsko delo S. Nemanjića istovremeno i stalno mišljenje o karakteru države, ono uvek neophodno mišljenje o potrebnoj duhovnosti (humanosti) državnosti. Država dolazi od đavola-ništitelja, ali je istodobno i nužnost civilizacijskog uspenja. U duhovnosti države i državnosti pokazuje se ogledalo budućnosti naroda. Najstrašnija pretnja budućnosti dolazi od nas samih. Samobitnost naroda, kulturna svest nacionalne zajednice ima i svoju tamno-iracionalnu stranu razaranja, u trenucima bratskih sukoba, nasilja, i grupnog i individualnog egoizma, u trenucima klonuća duhovnosti i moralnih posrtanja državnosti. „Šta ostaje od puke sile, sem drobljenja duha i tela sopstvenoga naroda? Valjda ćeš sada (Stefane, V. I.) bolje razumeti zašto toliko strepim od države”¹⁶⁾ To je jedno od pitanja S. Nemanjića koje s istim pravom može biti upućeno i savremenoj državotvornoj svesti, svim graditeljima sistema pluralističke zajednice. Zato je Crkva u doba Nemanjića i trebalo da bude prvenstveno duhovna snaga društva i uz poštovanje *načela simfonije* u odnosima između crkve i države, kao ravnopravnih partnera, da bude protiv moguće prevlasti političke vlasti nad crkvom, da sačuva svoju oduhovljenu ekumensku, samostalnost.

¹⁵⁾ M. Savićević, *ibidem*, str. 17.

¹⁶⁾ *Ibidem*, str. 84.

Ideal pravoslavne vizantijske duhovnosti, njegovo delatno doseganje, jeste onaj religijsko-psihološki činilac koji obezbeđuje integraciju i društvene svesti. Zato duhovno sjedinjenje s pravoslavnom vaspelenom — ona je ideja vodilja svetogorskog pravoslavlja S. Nemanjića, koja obezbeđuje izvesnost istorijskog utemeljenja nacionalne zajednice. To je moguće dosegnuti samo u horizontima pravoslavne vaspelene, koja je uspostavljena na izvornim vrednostima Jerusalima koji je za srednjevekovnog hrišćanskog intelektualca izvorna duhovna postojbina svih ljudi. Svest o ekumenskoj duhovnoj zajednici je i nužna osnovica utemeljenja civilizacijskih vrednosti u nacionalnom biću naroda. Svest o ekumenskom u sebi je svest o potpunosti, celini i istoričnosti identiteta nacionalne kulture. Zato se u počelima kulturne samosvesti srpskoga naroda, uloga hrišćanske religije u nemanjićkoj baštini može čitati kao otvaranje puta ka integraciji s planetarnom svetsko-istorijskom kulturnom zajednicom. Iz matice sopstvenog naroda u maticu jedinstvenog ekumenskog naroda hrišćanstva: to je povest o Savi i počelima nacionalne kulture samosvesti Srba. Hrišćanstvo je u ranom srednjevekovlju istorijski pomak od tmina mitologija, od horizonta čulnosti i zala, ka disciplinovanju duha, ka isposništvu nedosegnutog idealnog humanizma, koji je zemaljska zaloga budućnosti nacionalne zajednice.

U zaključku ovoga sumarnoga naznačavanja mogućih granica sociološkog istraživanja aktualnih značenja tradicijskih vrednosti u metodološkom delokrugu *desakralizacije savremene kulturne samosvesti* — neotuđivih vrednosti identiteta kulture srpskoga naroda, naspram izvornih istorijskih počela baštine Nemanjića; ne može se izostaviti i pominjanje nekih poruka iz epiloža (Pisac u vremenu) *Slova M. Savićevića*. Moguće kodiranje njihovog značenja, (poruka) u stvari, ukazuje na aktualnu potrebu sociološkog ispitivanja porekla, zasnovanosti i smisla izvornih vrednosti kulturne baštine u svakodnevnom životu (kulturi) savremenika. M. Savićević nalazi u savremenoj kulturnoj samosvesti naroda trojak *odnos* prema složenom ukupu tradicijsko-religijskih i svetovnih vrednosti, koje su sublimirane ne samo simbolički već, kako pokazuje savremena nauka, i istorijski¹⁷⁾, u imenu S. Nemanjića. Prvom tipu odnosa pripadaju oni koji apriorno i pragmatički — jednostrano otklanjaju pogled od izvornih vrednosti nemanjićke baštine inkarnirane u liku S. Nemanjića. Drugu vrstu odnosa iskazuju oni koji su zaokupljeni kultom i obnovom mita o S. Nemanjiću. Treći vid odnosa se prepoznaje po onima koji učestvuju u

¹⁷⁾ Vidi između ostalog rad: R. Samardžić, *Sveti Sava u modernoj srpskoj istoriografiji*, u *Pisci srpske istorije*, knj. II, 1981, str. 7—27.

svakodnevnom ritualu simboličkog spaljivanja S. Nemanjića „s nadom da se oslobađamo sebe” što je „možda konačni vid sudbine” ili „sveobuhvatni udes”.¹⁸⁾ Ova tipologija oblika negativnog odnosa prema kulturnoj baštini i njenim počelima posebno govori o još visokom stepenu mitologizacije ukupne kulturne (društvene) svesti savremenog čoveka i naroda kao otuđenog partikulariteta u pluralističkoj zajednici. U ovoj trihotomnoj dijalektici „subjekt-objekt odnosa” prema počelima naše kulturne baštine pokazuje se ne samo metodološka složenost sociološkog i kulturološkog istraživanja njihovih (počela) značenja u savremenoj kulturnoj samosvesti (identitetu), već istovremeno i svojevrсна kontroverznost, neistoričnost i mitologizovanost savremene društvene svesti u istorijskom toku desakralizacije svekolikih vrednosti nacionalne kulture. Pored savremenih vrednih naučnih radova o S. Nemanjiću¹⁹⁾, *Slovo* M. Savićevića je neosporno autentičan, paradigmatički prilog — sa svim sintetičko-estetskim prednostima umetničke transpozicije — činu aktualne sekularizacije kulturne samosvesti i srpskog naroda, ali isto tako kulturne samosvesti ostalih južnoslovenskih naroda. *Slovo* ne pripada ni jednoj vrsti negativne tipologije odnosa prema kulturnoj baštini, jer u pokušaju i letimičnog sociološkog analizovanja omogućava razaznavanje procesa razvijanja ali i prožimanja potisnutih vrednosti, koje postoje u nanosima mitološko-epških i ritualno-religijskih vrednosti tradicijske, narodne kulture kao i opšte kulture religijskog ritusa i, na drugoj strani, vrednosti savremene kulturne samosvesti. Tradicijske mitološke, teološko-religijske i svetovne vrednosti su posebno različito sublimirane u kulturnom identitetu svakog naroda, pa su snovi o zajedničkoj budućnosti naroda na ovom tlu nemogući bez kritičke samosvesti o istorijskoj minulosti i živim značenjima vrednosti tradicijskih kultura.

¹⁸⁾ M. Savićević, *ibidem*, str. 144 i 145.

¹⁹⁾ Prvenstveno se misli na radove: S. Ćirković, *Problemi biografije svetog Save*, i V. Dedijer, *Istorijska građa iz narodno-oslobodilačke borbe 1941—1945. o prosvetiteljskoj ulozi svetog Save*, u zborniku *Sava Nemanjić — Sveti Sava. Istorija i predanje*, SANU, Beograd 1979, str. 7—13 i 467—490.